

УДК 376.1-056.34:372.881,,311”

Н.В. Любчич
lyubchich.n@mail.ru

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ МОВИ В ШКОЛАХ ДЛЯ ДІТЕЙ З РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ

Liubchych N.V. A retrospective analysis of the formation of special methods of teaching language in schools for children with mental retardation / N.V. Liubchych // Actual problems of the correctional education : Ministry of Education and Science of Ukraine, National Pedagogical Drahomanov University, Kamyanets-Podilsky Ivan Ohyenko National University / edited by V.M. Synjov, O.V. Havrilov. – Issue 5.- Kamyanets-Podilsky: Medobory-2006, 2015.– P. 193–203

Любчич Н.В. Ретроспективний аналіз становлення спеціальної методики викладання мови в школах для дітей з розумовою

відсталістю. У статті розглядається питання становлення спеціальної методики викладання мови в загальноосвітніх закладах освіти для розумово відсталих дітей, а саме автором визначені етапи впровадження та удосконалення спеціальної методики вивчення мови на окремому історичному етапі розвитку методичної науки.

Мета статті – дослідити історичні передумови становлення методики викладання мови у спеціальних загальноосвітніх закладах, здійснити аналіз історичних етапів становлення спеціальної методики мови крізь призму наукових здобутків кожного історичного розрізу століття.

З метою ширшого аналізу історичних аспектів становлення методики викладання мови у спеціальних загальноосвітніх закладах, автор розпочинає виклад матеріалу з теоретичних поштовхів до виокремлення методики мови в окрему наукову галузь. Далі автор концентрує увагу читача на трьох періодах у становленні та розвитку методики викладання мови у спеціальних загальноосвітніх закладах. Більш докладно автор зупиняється на становленні та розвитку методів, напрямів, форм роботи, нормативній та науковій базі окремо взятого історичного періоду у розвитку методики викладання мови для розумово відсталих дітей.

Для того, щоб краще відновити історичні етапи становлення методики мови, автор звертається до хронологічного опису подій. Етапи розвитку методичної науки викладання мови автор пропонує розглядати за певними часовими періодами ХХ століття.

Крім конкретно описаного внеску науковців-методистів у кожний з історичних періодів становлення методики мови, як науки, автор приділяє увагу дослідженню того історично-наукового матеріалу, що має теоретичну чи практичну цінність для сучасного вчителя мови спеціального загальноосвітнього закладу.

Ключові слова: історичний аспект, спеціальна методика викладання мови, етапи становлення, корекційно-розвивальна робота, мовлення, теорія формування мовлення, дитина з особливими освітніми потребами, спеціальна загальноосвітня школа, розумово відсталі діти.

Любич Н.В. Ретроспективный анализ становления специальной методики преподавания языка в школах для детей с умственной отсталостью. В статье рассматривается вопрос становления специальной методики преподавания языка в общеобразовательных заведениях образования для умственно отсталых детей, а именно автором определены этапы внедрения и усовершенствования специальной методики изучения языка на отдельном историческом этапе развития методической науки.

Цель статьи – исследовать исторические предпосылки становления методики преподавания языка в специальных общеобразовательных заведениях, осуществить анализ исторических этапов становления специальной методики языка сквозь призму научных достижений каждого исторического разреза столетия.

С целью более широкого анализа исторических аспектов становления методики преподавания языка в специальных общеобразовательных заведениях, автор начинает изложение материала с теоретических толчков к выделению методики языка в отдельную научную отрасль. Далее автор концентрирует внимание читателя на трех периодах в становлении и развитии методики преподавания языка в специальных общеобразовательных заведениях. Более обстоятельно автор останавливается на становлении и развитии методов, направлений, форм работы, нормативной и научной базе отдельно взятого исторического периода в развитии методики преподавания языка для умственно отсталых детей.

Для того, чтобы лучше возобновить исторические этапы становления методики языка, автор обращается к хронологическому описанию событий. Этапы развития методической науки преподавания языка автор предлагает рассматривать за определенными часовыми периодами XX века.

Кроме конкретно описанного вклада ученых-методистов в каждый из исторических периодов становления методики языка, как науки, автор уделяет внимание исследованию того исторически-научного материала, который имеет теоретическую или практическую ценность для современного учителя языка специального общеобразовательного заведения.

Ключевые слова: исторический аспект, специальная методика преподавания языка, этапы становления, коррекционно-развивающая работа, речь, теория формирования речи, ребенок с особыми образовательными потребностями, специальная общеобразовательная школа, умственно отсталые дети.

На сучасному етапі розвитку суспільства, освіта розглядається як процес, спрямований на розвиток учнів, розширення можливостей їх самореалізації. Одним із найперспективніших шляхів озброєння учнів необхідними знаннями, вміннями та навичками є впровадження спеціальних, адаптованих методик навчання.

Становлення методики викладання мови у спеціальних загальноосвітніх закладах можна розглядати з кількох аспектів. Так, з педагогічного аспекту можливо трактувати питання ефективного використання практичних наукових розвідок і актуальних досліджень з

проблем методики викладання мови, що є основою для роботи вчителів-предметників на уроках мови у спеціальних загальноосвітніх закладах. Психологічний аспект подає ретроспективу взаємозв'язку притаманних кожному учню з особливими освітніми потребами індивідуальних властивостей і рис з його розвитком на кожному етапі корекційно-розвивальної роботи, зокрема на уроках української мови. Якщо взяти до уваги історичний аспект, то у його світлі доречно зупинитися на тих проблемах, що є актуальними для становлення, сучасного стану та перспектив подальшого розвитку методики викладання мови у спеціальних загальноосвітніх закладах. Саме історичний аспект дає змогу більш вичерпно подати весь об'єм інформації стосовно виникнення і розвитку методики викладання даної дисципліни.

Прийнято вважати, що методика викладання мови у загальноосвітніх закладах, як навчальна дисципліна, маючи в основі багатство фонетичної системи та інтонаційну своєрідність, володіючи функціональністю словотворчої бази, зберігаючи довершеність граматичної будови, постійно розвиваючи і збагачуючи словникове наповнення, прагне віднайти нові шляхи результативного як навчання, так і виховання, учнів.

У корекційній педагогіці питання становлення та розвитку методики викладання української мови привертає увагу дослідників постійно. Повноцінних наукових досліджень, що б історично репрезентували періоди становлення методики викладання мови, починаючи з етапу становлення вчення про формування мовлення (І.П. Павлова) до сучасного періоду, ми не знайдемо. Кожен з дослідників зосереджує свою увагу на конкретній проблемі у світлі становлення методики викладання української мови у спеціальних загальноосвітніх закладах, з урахування структури дефекту, притаманної тій чи іншій нозології осіб із порушеннями психофізичного розвитку.

Досягнення українських та російських науковців у галузі корекційної психопедагогіки дозволяють нам визначити пріоритетні шляхи та напрямки з питань історії розвитку методики викладання мови, зокрема на основі досліджень фахівців цієї галузі дефектології.

Сьогодні більшість науковців активно працює над вивченням питань, що знаходять відображення у практичній частині методики викладання української мови у спеціальних загальноосвітніх закладах – ефективне місце і застосування. Так, дослідників цікавлять питання стосовно розвитку зв'язного мовлення розумово відсталих учнів у спеціальній літературі (Н.В. Бондар), дослідження розвитку зв'язного мовлення в учнів старших класів спеціальної школи (І.В. Дмитрієва), підготовки розумово відсталих дітей до опанування грамоти у розрізі спеціальної літератури (Є.О. Кузьмінська), дослідження фізіологічних і психологічних передумов мовленнєвого розвитку дітей (М.К. Шеремет),

визначення рівня сформованості впливу на перспективу формування комунікативних умінь у розумово-відсталих учнів 5-6 кл. (С.І. Геращенко), теоретичних положень дослідження питання формування мовлення учнів з порушеннями інтелекту (розумовій відсталості) (Е.В. Данільченко), а також проблеми розвитку мовлення учнів спеціальних загальноосвітніх закладів під час вивчення окремого розділу мовознавчої науки, наприклад, під час вивчення граматики (Н.В. Резніченко), під час викладання та закріплення орфографії (Г.С. Піонтківська), розробки та удосконалення спеціальної методики вивчення мови – курсу граматики та читання (Н.П. Кравець)

Відповідно до вище викладеного, метою цієї статті є ретроспективний аналіз літературних джерел, щодо становлення спеціальної методики викладання мови в спеціальних закладах освіти для дітей із розумовою відсталістю. Відповідно до визначеної мети окреслюємо завдання, які полягають у визначенні передумов становлення та розвитку спеціальної методики викладання мови. Це дасть змогу у повному обсязі представити передумови виокремлення методики мови як самостійної навчальної дисципліни, трактування дефініції сформованої галузі педагогічних наук, розкрити історичні етапи розвитку спеціальної методики викладання мови з тим колом проблем, що цікавило мовознавців конкретно на кожному з етапів її становлення.

Є підстави вважати, що без оволодіння мовленням не можливе життя людини, мало того не можлива її соціалізація, самореалізація та становлення як особистості. Мовлення не віддільне від особистості, адже формується у корі головного мозку і є однією із сигнальних систем вищої нервової діяльності людини (за І.П. Павловим). З часу виникнення цієї теорії і слід розпочинати умовний етап виокремлення методики викладання мови, адже, її основний предмет і широке коло діяльності невіддільні від теорії формування мовлення людини [8, с. 298].

З часом вчення про формування мовно-мовленнєвої діяльності людини набуває різних нюансів свого дослідження і уточнення, зокрема з урахуванням специфіки особистості дитини з особливими освітніми потребами. Більшість науковців та практиків (В.В. Бельтюков, А.М. Богуш, Л.С. Виготський, Н.В. Гавриш, О.М. Гвоздєва, Д.Б. Ельконін, О.О. Леонтєва, О.Р. Лурія, Ф.О. Сохіна, О.С. Ушакова, М.К. Шеремет) сходяться до думки, що мовлення розвивається завдяки декільком чинникам. По-перше, це сприйняття мовлення дорослої людини, що сприяє активному формуванню мовленнєвої активності кожної дитини окремо; по-друге, поступове і щоденне орієнтування дитини в мовному середовищі, власний вибір теми, мети, інтонації висловлювання, користування словниковим запасом; по-третє, основна

роль вчителя, вихователя, сім'ї в усвідомленні та запам'ятовуванні дитиною явищ мовленнєвої системи рідної мови [8, с. 299].

Рушійною силою у становленні методики викладання мови у спеціальних закладах можна також вважати наукові праці Л.С. Виготського. Це був інший поштовх, основою якого стала теорія про „зону найближчого розвитку”, висунута науковцем. Учений зазначав, що спільна діяльність дитини і дорослого створює цю зону, поза нею ніякий розвиток не можливий. Спільна діяльність і є методикою, а значить мовленнєвий розвиток теж сягає у сутність певної методики, зокрема методики викладання мови [5].

Теорії формування та мовленнєвого розвитку дитини стали поштовхом для виокремлення методики викладання мови у самостійну галузь наукових знань. З цього часу розпочався поступовий етап становлення, а далі і розвитку даної навчальної дисципліни як окремої та самостійної.

Щодо становлення методики викладання мови як спеціальної навчальної дисципліни, яка поступово впроваджувалася в спеціальні загальноосвітні заклади, то перші кроки у трактуванні дефініції цієї дисципліни були зроблені російськими науковцями.

Так, у 30-ті роки ХХ сторіччя російський методист, педагог-новатор М.Ф. Гнезділов першим опублікував наукову працю „Методика руського язика во вспомогательной школе”. У цій праці вперше з'являється трактування спеціальної методики викладання російської мови, як такої „... що вживається на позначення функціональної частини методики, в якій досліджуються закономірності засвоєння мови розумово відсталими дітьми, розв'язуються питання змісту курсу на основі лінгвістичних досліджень, вивчаються труднощі засвоєння мовного матеріалу та їх причини, визначаються принципи і методи навчання, шляхи і засоби формування комунікативної компетенції” [7, с. 11].

Після окреслення сутності методики викладання мови дослідники підійшли до проблематики визначення історичних етапів становлення цієї навчальної дисципліни у спеціальних загальноосвітніх закладах. Найпростіше історичні періоди у розвитку методики викладання виокремили за століттями. Таким чином, у становленні методики викладання мови для дітей з особливими освітніми потребами умовно виділили три періоди.

Перший з періодів визначають початком ХХ століття. У цей час здійснюється аналіз значення мови як базису для поступового розумового розвитку дитини, її умов виховання, коректної корекційно-розвивальної роботи. Це час пошуків і розробки ефективних прийомів, методів, форм і способів розвитку мовлення дітей з порушеннями психофізичного розвитку. У цей період визначається зміст мовної освіти

дітей з особливими потребами відповідно до принципів культурного, соціального розвитку держави.

Другий з періодів у розвитку методики викладання мови у спеціальних загальноосвітніх закладах є перехідним. Цей етап досить вагомий для розвитку наукової методики викладання мови, адже поєднує у своїй основі узагальнення вже отриманого теоретичного методичного досвіду з практичним його обґрунтуванням і використанням у роботі вчителів-предметників на уроках рідної мови.

Безумовно, без розробки теоретичного базису методика викладання мови у спеціальних загальноосвітніх закладах не могла існувати. Далі на цю теоретичну платформу провідні вітчизняні методисти стали нашаровувати власний досвід практичної роботи, власні теорії методів навчання мови.

До середини ХХ століття історія розвитку методики викладання мови для дітей з особливими потребами поповнюється ґрунтовною методичною базою. Її складають праці, де проаналізовано підручники з української мови (Т.К. Ульянова), наукові розвідки, в яких розкрито напрацювання з методики навчання мови 20-х р. (М.Ф. Гнезділов), роботи, у яких висвітлені погляди провідних методистів-педагогів (І.Г. Єременко) тощо.

Крім цього, другий період – це час становлення нормативно-правової бази методики викладання мови у спеціальних загальноосвітніх закладах. Так, перший навчальний план спеціальної освіти датується 1927 р., термін навчання за ним складав 5 років. На основі програми допоміжна школа розвивала розумові, фізичні та трудові вміння своїх учнів в межах I ступеня загальноосвітньої школи. Робота у допоміжній школі спрямовувалась на корекцію недоліків розумового розвитку школярів. У виховному аспекті значної уваги приділялось вихованню самостійності, ініціативності особистості кожного учня окремо [4, с. 79].

У 1937-1938 рр. були введені нові навчальні плани і програми, в яких було акцентоване основне завдання спеціальної освіти – дати учням знання в повному обсязі навчального матеріалу початкової школи. Така орієнтація програм обумовила недостатню увагу до розв'язання корекційних завдань навчання і виховання розумово відсталих школярів, зокрема і з української мови [4, с. 79].

Постановою ЦК ВКП (б) від 12.02.1933 р. „Про підручники для початкової середньої школи” визначалась необхідність створення стабільних підручників з усіх навчальних дисциплін, зокрема й навчального посібника з української мови. У державному документі чітко вказувались і вимоги до підручників, за якими мали навчатися діти з психофізичними порушеннями здоров'я: „Підручники для спеціальної школи повинні відповідати умовам спеціального навчання: бути

простими, з великою кількістю ілюстрацій, мати спеціальний матеріал для розвитку мови, розвитку елементів просторової уяви” [1, с. 75].

У 1937 р. для допоміжної школи в Україні були видані перші сталі підручники з української мови (автор К.Ф. Черткова, 124 с., тираж 650) та читання (автор В.П. Любченко, В.Й. Тамарова, 107 с., тираж 1200). Слід зазначити, що підручники були створені на основі досвіду німецьких дефектологів – Геллера і Деєга, крім того відображали специфіку організації педагогічного процесу в спеціальній школі. Для цього навчальний план, програма і підручник для спеціальних шкіл повинні були мати такі специфічні сторони, які не властиві програмам і підручникам з рідної мови для звичайних загальноосвітніх шкіл.

У 40-ві роки зазначені вище підручники були перевидані. Так, підручник з української мови для 5-го класу допоміжної школи (автор К.Ф. Черткова) був виданий вже збільшеним тиражем і на 156 с., а підручник для читання взагалі отримав п'ять поступових перевидань. Його тираж дістав до однієї тисячі примірників на 244 с.

У 1943 р., 1952 р., 1960 р., 1970 р., 1980 р., 1990 р. щорічно з'являються нові навчальні плани і програми з української мови. Наступні програми, у більшій мірі, за попередні враховували особливості пізнавальних можливостей учнів спеціальних шкіл. Так, наприклад, навчальна програма за 1943 р. мала в своїй основі поділ на два відділення. Навчальна програма за 1952 р. базувалась на корекційній спрямованості навчальної програми з української мови.

У навчальну програму 1955 р. вперше в історії методики викладання мови у спеціальних загальноосвітніх закладах було включено індивідуальні заняття з виправлення вад мовленнєвого розвитку дітей з особливими потребами.

Нововведенням навчальної програми за 1960 р. стало збільшення кількості годин з пропедевтичної роботи. Крім цього у новій навчальній програмі домінувала саме практична частина, були тісними між предметні зв'язки.

У навчальній програмі, що була оновлена у 1970 р., пріоритетними стали корекційної-розвивальні можливості української мови, як навчального предмету спеціальної освіти. У її викладанні став враховуватись один із головних дидактичних принципів – поступовий перехід від знайомого до менш знайомого, від простого до більш складного.

У програмах 1990 р. стали більш прозорими та конкретними вимоги сучасного життя, розвитку та навчання підростаючого покоління. Зріс акцент на індивідуальне навчання, стала ширшою система спеціальних корекційних занять з розвитку зв'язного мовлення, збільшилась кількість годин для роботи з корекції недоліків мовленнєвого розвитку дітей з особливими потребами.

Третій період у розвитку методики викладання мови у спеціальних загальноосвітніх закладах розпочинається у 90-ті роки ХХ століття і триває до сих пір. Це період розробки психологічних та теоретичних засад спеціальної методики української мови за основними напрямками розвитку мовлення дітей з психофізичними порушеннями, створення методичного та програмного забезпечення процесу навчання дітей рідній мові.

Цей етап у розвитку методики викладання мови у спеціальних загальноосвітніх закладах є не закінченим. Сучасні наукові розвідки з проблем розвитку методики мови є більш практичного наповнення. Найчастіше ними стають дослідження окремого науковця-методиста, у яких він передає власний теоретичний і практичний досвід роботи, або ж теоретично розробляє досвід провідних науковців з питань мовленнєвого розвитку дітей з особливими потребами.

Методика викладання мови у спеціальних загальноосвітніх закладах має ґрунтовну теоретичну базу, що в історичному розрізі, передає вчення, наукові теорії, методику роботи, фактичні дослідження провідних вчених-методистів. Історичний аспект дослідження становлення методики викладання мови є необхідним для розуміння поштовхів до виокремлення методики викладання мови в окрему галузь наукового знання. Подальші розвідки з цього напрямку дослідження мають стати більш практичного наповнення, містити напрацювання з кожного історичного етапу становлення методики у вигляді структурованого наукового матеріалу за окремим розрізом століття.

Список використаних джерел

- 1. Айдарова Л. И.** Психологические проблемы обучения младших школьников русскому языку / Л. И. Айдарова. – М.: Просвещение, 1978. – 144 с.
- 2. Аксенова А. К.** Методика обучения русскому языку в специальной (коррекционной) школе: Учеб. для студ. дефектол. фак. педвуз. / А. К. Аксенова. – М.: ВЛАДОС, 2000. – 320 с.
- 3. Бондар Н. В.** Проблема розвитку зв'язного мовлення розумово відсталих учнів у спеціальній літературі / Н. В. Бондар // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – № 23. – С. 22-24.
- 4. Волкова Л. С.** О мерах по улучшению подготовки учителей-дефектологов / Л. С. Волкова // Дефектология. – 1990. – № 4. – С. 79-80.
- 5. Выготский Л. С.** Развитие устной речи: в 6 т. / Л. С. Выготский. – М.: Педагогика, 1982. – Т. 3. – С. 117-119.
- 6. Гнездилов М. Ф.** Методика русского языка во вспомогательной школе / М. Ф. Гнездилов. – М.: Просвещение, 1965. – 272 с.
- 7. Синьов В. М.** Корекційно-виховна спрямованість навчально-виховного процесу допоміжної школи / В. М. Синьов // Введение в историю олигофренопедагогика. – Донецк, 1996. – С. 10-20.

8. Шеремет М. К. Фізіологічні і психологічні передумови мовленнєвого розвитку дітей у нормі і патології / М. К. Шеремет // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – № 23. – С. 298-301.

Spysok vykorystanyh dzerel

1. Ajdarova L. I. Psihologicheskie problemy obuchenija mladshih shkol'nikov rus'komu jazyku / L. I. Ajdarova. – М.: Prosveshhenie, 1978. – 144 s. **2. Aksenova A. K.** Metodika obuchenija russkomu jazyku v special'noj (korrekcionnoj) shkole: Ucheb. dlja stud. defektol. fak. pedvuz. / A. K. Aksenova. – М.: VLADOS, 2000. – 320 s. **3. Bondar N. V.** Problema rozvitku zv'jaznogo movlennja rozumovo vidstalih uchniv u special'nij literaturi / N. V. Bondar // Naukovij chasopis NPU imeni M. P. Dragomanova. Serija 19. Korekcijsna pedagogika ta special'na psihologija. Zb. naukovih prac'. – К.: NPU imeni M. P. Dragomanova, 2013. – № 23. – С. 22-24. **4. Volkova L. S.** O merah po uluchsheniju podgotovki uchitelej-defektologov / L. S. Volkova // Defektologija. – 1990. – № 4. – С. 79-80. **5. Vygotskij L. S.** Razvitie ustnoj rechi: v 6 t. / L. S. Vygotskij. – М.: Pedagogika, 1982. – Т. 3. – С. 117-119. **6. Gnezdilov M. F.** Metodika rus'kogo jazyka vo vspomagatel'noj shkole / M. F. Gnezdilov. – М.: Prosveshhenie, 1965. – 272 s. **7. Sin'ov V. M.** Korekcijsno-vihovna sprjamovanist' navchal'no-vihovnogo procesu dopomizhnoi shkoli / V. M. Sin'ov // Vvedenie v istoriju oligofrenopedagogiki. – Doneck, 1996. – С. 10-20. **8. Sheremet M. K.** Fiziologichni i psihologichni predumovi movlenneвого rozvitku ditej u normi i patologii / M. K. Sheremet // Naukovij chasopis NPU imeni M. P. Dragomanova. Serija 19. Korekcijsna pedagogika ta special'na psihologija. Zb. naukovih prac'. – К.: NPU imeni M. P. Dragomanova, 2013. – № 23. – С. 298-301.

Liubchych N.V. A retrospective analysis of the formation of special methods of teaching language in schools for children with mental retardation. The article discusses the formation of special of teaching languages methods at educational institutions for mentally retarded children, the author identified stages of implementation and improvement of special language learning methods in particular historical stage of methodical science development.

The purpose of the article is to explore the historical background of formation of teaching languages methods in special educational institutions, to analyze the historical stages of formation of special language methods in the light of scientific achievements of the historical section of each century.

In order to analyze the broader historical aspects of the formation of language teaching methodology in special educational institutions, the author begins with a theoretical presentation of the material up to the separation of

language methods in specific scientific field. The author focuses attention on the three periods in the development of language teaching methods in special educational institutions. For more detail information the author dwells on the formation and development of methods, directions, forms of work, regulatory and scientific basis of a single historical period in the development of teaching language methods for mentally retarded children.

In order to better restore the historical stages of language techniques, the author refers to the chronological description of events. The author proposes to review the stages of the methodical science of teaching language in accordance to certain time periods of the twentieth century.

Describing the contributions of scientists and methodists at each historic period of language methods formation as a science, the author pays attention to the study of historical and scientific material that has theoretical and practical value for the modern language teacher of special educational institutions.

Key words: historical aspect, special language teaching methods, stages of formation, correctional and developmental work, language, language formation theory, child with special educational needs, educational institution, mentally retarded children.

Отримано 16.02.2015 р.